

(əvvəli ötən sayımızda)

Oppert yazır ki, müqayisəli filologiya ilə məşğul olanlar bilir ki, 5 min il öncə mövcud olan sumer turan dilini onun XIX əsrdəki varisləri olan turan dilləri ilə müqayisə edərək eyni mənalı sözləri müəyyən etmək nə dərəcədə çətin bir işdir.

Sumer dilindəki idioqramların təhlili göstərir ki, bu dil bir şimal mənşəyinə malikdir. Sumer flora və faunasını əks etdirən idioqramlar bunu sübut edir. Sumer dili misirlilərdən fərqli olaraq aslan, pələngi, pişiyi, dəvəni, qatırı, fili, gərgədanı, begomotu ifadə edən sözlərə malik deyil. Ancaq iti, qurdu, çaqqalı, ayını, eşşəyi, maralı, keçini, quzunu və öküzü ifadə edən sözlərə malikdir.

Bitkilərə gəldikdə isə heroqliflər məhdud şəkildə ağacı, qamışı, kolu, yarpağı, taxılı, arpanı ifadə edir, lakin palmanı, buğdanı və başqalarını ifadə etmək üçün sadə işarələrə malik deyil və onları mövcud elementlərdən istifadə etməklə yaradılan idioqramlarla ifadə edirlər. Bu amillər sumer xalqının şimal mənşəyinə mənsub olduğunu sübut edir.

Oppert sumer dilinin turan türkləri üçün böyük əhəmiyyətə malik olduğunu nəzərdə tutaraq, bir çox müəlliflərlə yanaşı özü də Sumer dilini Turan dillərinin sanskriti adlandırır, yəni bütün turan dilləri və o cümlədən türk dili sumer adlanan bu ilkin dildən törənmişdir.

Oppert yazırdı ki, Sumerlər Ön Asiyada Turanın yeganə övladı deyil. Regionun iki böyük çayları olan Fərat və Dəclə çaylarının və onların qollarının vadilərində qədim sivilizasiyaya malik əhalisi turanlı mənşəyə malik çoxlu ölkələr mövcuddur.

Oppert Turan nəzəriyyəsinin əleyhdarı Halevinin bütün Ön Asiya tarixini samiləşdirmə cəhdlərinə etiraz edərək yazırdı: "Halevinin yuxarıda adları çəkilən Susiana monarxlarının mətnlərindən xəbəri olmadığı üçün aşkar edilən 15 şəxs adına görə elamitilən samilər hesab edir. Lakin onların çoxunun qeyri-sami mənası samilik mənasına qapılanların əleyhinədir. Bibliyanın və klassik yunan müəlliflərinin qədim Mesopotamiyada turanlıların mövcudluqları haqqında susmaları heç nəyi sübut etmir". (Oppert J. 1875, V-5, Səh. 473)

Turan nəzəriyyəsinin banilərindən və sona qədər başlıca müdafiəçilərindən olan J. Oppertin turanlılar qarşısında ən önəmli xidmətlərindən biri turanlıların ari və iran mənşəli olduqları, Turan adının isə etimoloji baxımdan fars dilindən alınma söz olduğu haqqında uydurma paniranist nəzəriyyə

Zənd Avestaya "turiya" şəklində keçmişdir, bu Əfrasiyabın hökmranlığı etdiyi Turan adının ekvivalentidir. O Firudinun oğlanları Səlm, Tur və İrəç üçlüyünün əfsanəsində Asiya yayalarını təcəssüm etdirir. Turlar Turun millətinə mənsub olub Aryaya və Sayrama qarşı mübarizə aparan insanlardır. Sonradan o Sem/Selm ilə yaxınlaşmışdır. Sumer dili mükəmməl bir Turan dilidir və Sumer elə Turanın özüdür". (J. Oppert. 1875, V-5, Səh. 464)

Ələsgər Siyablı

(F. Lenormant. Histoire des Peuples Orientaux. Paris. 1884. Səh. 47)

Lenormant da Akkad adlandırıldığı sumerlərin qədim dini inanclarında Od allahının mühüm önəm daşdığı, Avestanın qatlarında Veda himnlərində Oda sitayiş haqqında heç bir məlumatın olmadığını nəzərə alaraq oda sitayişin turanı xalqlarından götürüldüyü fikrini qəbul etdiyini yazır. (Lenormant F. 1877, Səh. 197)

J. Oppert Sumerin Turan olduğu haqqındakı fikrini əsaslandıraraq yazırdı ki, özlərini "Sumerin və Akkadın hökmdarı" adlandıran Turan kralları burda Sumer sözünü öndə ifadə edirdilər. Ona görə ki, Sumer sonralar Assuriya adlanan ölkənin turanlı adı idi. İlk zamanlarda kiçik bir ərazidə istifadə olu-

cümlədən Şrader Qutilerin kralı kimi təqdim edir və Bibliyadakı "qoim" xalqının Qutilər olduğu fikrini irəli sürür. Tarixi mənbələrdə Turqal köçəri xalqların böyük hökmdarı kimi təqdim olunur. Quti hökmdarı Turqal/Tudxul Elam çarı Kudurlomerin Hammurapiyə qarşı müharibəsində onun dörd müttəfiqindən biri idi.

Assuriya dövlətində kraldan sonra ikinci şəxsin adı Sumerce iki mixi işarə ilə yazılır "Tur" və "Tan", yəni TurTan, Tur-adam və oğul deməkdir, Tan-isə əzəmətli anlamındadır. Turtan Assuriya ordusunda hərbi yürüş zamanı kralı əvəz edən baş sərkərdə idi. Dövlətdə kraldan sonra ikinci şəxs olub baş sərkərdə və vəzir vəzifələrinə malik olan TurTan sözünün mənası hökmdarın əzəmətli oğlu anlamındadır. Bu titül assur-sami dilinə sumerlərdən keçmişdir və onun assurca qarşılığı "maru idlu" sözüdür.

Oppert yazır ki, Mesopotamiya ərazisində Kudur Naqhuntaya, Silhaka, Undas Armana, Umman Al-

Dünya tarixinin Turan dövrü

yeni mixi yazı mətnlərindəki lingvistik və elmi tarixi dəlillərə əsaslanaraq təzib edib puçaçıxarmasıdır. Avestanı, sanskrit mətnlərini və Firdovsinin "Şahnamə" dastanını əsas mənbə kimi qəbul edən bir çox üzdeyən tarixçilər Tur və Turan adının Avestada və sanskrit

mətnlərində mənası guya "sürətli atlılar" olan iran dilindəki "turiya" sözündən yarandığını iddia edir və turların mənşə etibarını ilə iranlı arilər olduğu haqqında uydurma tezisləri özündə əks etdirən yüz-lərlə əsər yazmışdılar. Lakin Oppert Haleviyə yazdığı cavab məqaləsində bu məsələyə tam aydınlıq gətirmişdir. "Journal Asiatique" də dərc olunan bu məqalə ya bilərəkdən, yada diqqətsizlik üzündən unudulmuş, orda irəli sürülən elmi müddəalara heç bir tarixi əsərdə istinad edilməmişdir.

Y. Oppert Turan adının mənasına aydınlıq gətirərək yazırdı: "Sumer dili nə sami, nə də ari dillərinə aid deyil. Bu dil Turan dil qrupuna aiddir. Turan anlayışı geniş mənə daşıyır. Anarian (ari olmayan) yazısını kəşf edən xalqın dili tam haqlı olaraq Turan dili adlanmalıdır. Turan dilində "Tur" adam, oğul deməkdir və kasta, tayfa mənası daşıyan mürəkkəb sözlər də yarada bilər. "Tur" sözündən Turtan, Turqal, Turquman kəlimələri yaranıb. Sumerlərin Tur sözü

Oppert Tur sözünün turan dilində olduğunu və onun sonradan ari və sanskrit dilinə keçdiyi haqqında fikrini elmi əsaslarla sübut edir. Oppert lingvistik araşdırma əsasında Sumerlərin "Oda müraciət" himninin Sanskrit dilinə tərcümə edilərək sonradan Avestaya daxil edildiyini öz əsərində tərcümə mətnlərindən nümunələrlə sübut edir. Oppertin bu cəsarətli fikri ariyanizm tərəfdarlarının böyük narazılığına və ona qarşı hücumlara səbəb olmuşdur.

XIX əsr fransız assuroloqu Turan məsələsində Oppertlə həmfikir olan F. Lenormant da sumerləri turanlı xalqı hesab edir: "Qədim tarixi dövrlərdə Sumer, türkləri, finləri və tatarları öz tərkibində birləşdirən, alimlərin Turan adlandırıldığı bəşəriyyətin böyük qoluna mənsub idi. Qədim dövrlərdə Susiananın və Midiyanın da əhalisinin böyük hissəsi bu irqə mənsub idi Müasir etnoqrafiya elmi Turan xalqlarının köklərinin mərkəzinin Şərqdə Aral dənizi ətrafında olduğunu qəbul etmişdilər.

nan sami dilindəki Assuriya adı sonradan genişlənərək turanlı Sumer adını sıxışdırıb onu əvəz etmişdir. Ölkədə turan dilində yazan Turan hökmdarları öz ölkələrinin adını mənası "əsl ağaların ölkəsi" demək olan Kienqi idioqramı ilə ifadə edirdilər. Lakin ölkəni ələ keçirən sami hökmdarlar bu adın yerinə sami dilində üç işarədən ibarət A. qa. De - Akkad adını qəbul etdilər. (Weissbach P.N. Die Sumerische Frage. Leipzig 1898)

Bu şərhərdən görüldüyü kimi təkcə Y. Oppert deyil, eyni zamanda, F. Lenormant, P. Vaybax və digərləri də tarixi və lingvistik dəlillərə əsaslanaraq Mesopotamiyanın Assuriyadan öncə Turan adlandırıldığını yazırlar.

Y. Oppert Sumer dilində bir çox anlayışlara aydınlıq gətirmişdir. Bibliyada bütün yer və şəxs adları samiləşdirildi kimi Sumerce Turqal adı da sami dilində Tidal şəklində əks olunmuşdur. Tidal Hammurapinin assurca mətnlərində Turxal adlandırılır. Tudxulu, yəni Turqalı müəlliflərin bir çoxu o

dasa, Teummana və s. məxsus mətnlərdə olduqca çoxlu turanizmlər mövcuddur. Bu mətnlərdə "kik" göyüzü deməkdir, "murun" torpaq deməkdir, "eva" ev deməkdir, "ata" ata deməkdir, "khan-ik" qüdrətli deməkdir, "kuti" gətirmək deməkdir. Mada-sumerçe ölkə deməkdir. Sumer dilində "e" ev deməkdir, "qa" böyük deməkdir. Bu söz sami və ibrani, aramey dilinə "hekal" şəklində keçmişdir və mənası böyük ev-saray, abidə deməkdir. Beləliklə, "hekal/heykəl" sözünü samilər Turan dilindən almışlar.

Anarian mixi yazı sistemində istifadə edilən beş xalqdan biri olan samilər bu yazını kəşf etməmişlər. Bu yazını kəşf edənlər turanlı midiyalılar və Susianlar da deyillər, bu yazı öncələri kasdı-iskit, protoxaldey və akkadlı adlandırılan, əsl adları isə sumerlər olan xalq tərəfindən yaradılmışdır. Bu mixi yazı işarələrini kəşf edənlər bu işarələri elə öz danışıqları dildə də ifadə edirdilər. (Oppert J. 1875, V-5, Səh. 493)

(ardı gələn sayımızda)